

Nina Kulenović

*Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu
nina.kulenovic@f.bg.ac.rs*

Ufologija: poreklo jedne "nauke" u popularnoj kulturi*

Apstrakt: U radu se identifikuju popkulturne preteče savremene ufologije, jednog neobičnog amalgama verovanja, predstava i ideja, utemeljenog na ontološki zvanično nepostojećem fenomenu. Osvetljava se socio-kulturni kontekst koji je omogućio konstituisanje i transformaciju kontingentne semantičke matrice koja bi "čudne nebeske pojave" interpretirala kao vanzemaljske letelice. Kontekstualizacijom ufologije u okvir popularne kulture, na čijim je armaturama ponikla, osvetljena je politička, ideološka i etička klima u kojoj je UFO diskurs nastao. Trasirana je putanja daljih istraživanja ufologije isticanjem da je popularna kultura – u doba krize poverenja u zvanične institucije karakteristične za drugu polovinu XX veka, kao i razgradnje ideje nauke kao vrednosno neutralne i objektivne korespondencije sa stvarnošću – pripremila teren na kojem će jedan pseudonaučni diskurs poput ufologije nastojati da se samokonstruiše kao "naučnija nauka od same nauke" i kao "objektivnija od objektivnih", drugim rečima – kao epistemološki validna, metodološki normirana, institucionalno utemeljena, ulaganja dostojna i etički superiorna naučna disciplina.

Ključne reči: ufologija, popularna kultura, pseudonauka, predstave o vanzemalcima, antropologija nauke, kultura i percepcija

Uvod

Ufologija je nedovoljno dobro definisan i izuzetno složen fenomen koji obuhvata veoma raznorodne tvrdnje i verovanja potekle iz isto toliko raznorodnih izvora. Oni su u toj meri zamaglili "stvarnu" osnovu fenomena da je klupko problema veoma teško rasplesti i videti o čemu je zaista reč, čak i pod pretpostavkom da fenomen ima "stvarnu" osnovu. Međutim, stvarni ili zamišljeni, fizički opipljivi ili plod kolektivne mašte, leteći tanjiri i njihova posada postali su neotuđivi deo savremene kulture. Bilo kao tehnološki i moralno superiorni u odnosu na savremeno čovečanstvo ili pak kao neprijateljski nastrojani kolonizatori, vanzemaljci zauzimaju značajan prostor u popularnim verovanjima i

* Tekst je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije: *Antropološko proučavanje Srbije: od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035).

mašti. Nasuprot pokušajima, koji traju više od pola veka, da se UFO¹ fenomen – označen kao proizvod masovne historije, indoktrinacije naučnom fantastikom i pogrešnog tumačenja prirodnih pojava – jednom završava protera kako iz područja razmatranja akademske nauke tako i iz popularnih verovanja, vanzemaljci ipak ostaju čvrsto ukorenjeni u savremenoj kulturi. U trenutku kad se činilo da su sekularizam i razum nadvladali religijski pogled na svet i sujeverje,² vanzemaljci su na velika vrata ušli u kinematografiju, na televiziju, u popularne časopise i (pseudo)naučne knjige, kao i u nove religijske pokrete u kojima zauzimaju centralno mesto.³ Vanzemaljski lik u savremenom svetu predstavlja mešavinu verovanja, ideja i predstava inkorporiranih u razgranati dis-

¹ Kako je primetio i Sinani (2010a, 122), uprkos tome što za akronim preuzet iz engleskog jezika – UFO (Unidentified Flying Object) – postoji srpski ekvivalent, NLO, izveden iz sintagme "neidentifikovani leteći objekat", koristiću engleski akronim isključivo iz praktičnih razloga, budući da je termin *ufologija* već ustaljen, za razliku od, koliko je meni poznato, u srpskom jeziku još uvek nepostojećeg analognog termina "enelologija".

² Teorija sekularizacije idejno je zasnovana na modernističkom prosvetiteljskom nasleđu u kojem Razum zauzima centralno mesto i prvenstvo u hijerarhiji vidova spoznaje stvarnosti. Naime, temeljna pretpostavka teorije o sekularizaciji jeste da će razvoj nauke i njen uticaj na kolektivni način mišljenja postepeno potisnuti religiju koja će, posmatrana kao "prevaziđeni" stadijum ljudskog razvoja, naposljetku nestati. U tom smislu, ova teorija implicitno je utemeljena na pretpostavci da "Bog popunjava rupe u znanju" (cf. Drees 2002), nastale kao posledica ograničenosti trenutnog razumevanja sveta, i da će te "rupe popuniti" akumulacija naučno generisanog znanja, a samim tim, umanjiti i razloge za postojanje Boga. Iako prisutna u radovima devetnaestovekovnih autora, teorija o sekularizaciji najveći zamah dobija tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka, kada u okviru sociologije religije gotovo postaje dogma i "kada sama ideja sekularizacije postaje sakralizovana" (v. Swatos & Christiano 1999). Uprkos tome što se može učiniti da je teorija o sekularizaciji valjana kad je reč o tradicionalnim religijama, i to pre svega o hrišćanstvu, na njen račun su ipak upućene ozbiljne zamerke koje dovode u pitanje njenu empirijsku potkrepljenost (v. Stark 1999). Budući da bi teza o racionalizaciji, kao neraskidivi deo ove teorije, nužno podrazumevala sukob između nauke, s jedne, i bilo kog tipa religije, s druge strane, ono što se navodi kao jedan od najsnažnijih argumenata protiv teorije o sekularizaciji jeste nagli procvat novih religijskih pokreta, pre svega od šezdesetih godina XX veka (v. Houtman & Mascini 2002). Budući da hipoteza o desekularizaciji predstavlja jedan od ključnih elemenata teorije racionalizacije ljudskog društva u kojem bi nauka stala na mesto nekadašnje religije, nastanak i širenje ufološkog diskursa može se posmatrati kao još jedna tačka kritike naučnog "mita o sekularizaciji".

³ Tako, na primer, gotovo polovina američke populacije veruje da su UFO "stvarni", 3,7 miliona Amerikanaca tvrdi da su ih oteili vanzemaljci, više ljudi je lakše prepoznalo termin UFO nego ime Džeralda Forda tek nekoliko meseci pošto je napustio Belu kuću, dok su na internetu vanzemaljci druga najtraženija tema posle seksa (Bullard 2000; Clark 2000). O ufološkim religijskim pokretima v. Sinani (2010b, 2010c).

kurs koji će s vremenom obuhvatiti svedočanstva o (navodnim) neidentifikovanim letelicama, narative o vanzemaljskoj ili vladinoj zaveri, alternativne teorije o poreklu, razvoju i svrsi ljudske vrste, pa čak i jedan novi vid teogonije i eshatologije, kakav se sreće u učenjima novih religijskih pokreta koji svoja učenja temelje na verovanju u vanzemaljska bića.

Ukazujući na popkulturene temelje potonjeg ufološkog pseudonaučnog diskursa, u ovom radu nastojim da, kroz sažetu istoriju UFO fenomena, prikazem kako se i u kom socio-kulturnom kontekstu formirala kontingentna konceptualna semantička matrica za formiranje predstava o vanzemaljcima. Drugim rečima, rukovodeći se pristupom koji kulturne tekstove posmatra kao manifestaciju kulturnih obrazaca na kojima se temelji određeno društvo (Đorđević 2008, 22), a popularnu kulturu kao kulturni artefakt koji služi kao medijum komunikacije za čije je adekvatnije razumevanje neophodno smestiti ga u kontekst u kojem je nastao (Žikić 2010), pokazaću da je geneza i transformacija konceptualizacije vanzemaljaca usko povezana s naučnim, tehnološkim, političkim i ideološkim prilikama te pogledom na svet svojstvenim određenom socio-kulturnom kontekstu.

Napuštajući empiristički ideal percepcije kao korespondencije sa stvarnošću,⁴ moguće je pokazati da različita viđenja UFO fenomena ne počivaju na

⁴ U okviru logičkog pozitivizma/empirizma, implicitno ili eksplicitno, empiristi (na osnovu metafizičke pretpostavke) izjednačavaju iskustvo i stvarnost, smatrajući da se univerzalni iskazi neke naučne teorije mogu izvesti iz iskustva, i samo iz iskustva, te se tako nauka nužno mora temeljiti na empirijskoj osnovi. Smatra se da je cilj nauke dostizanje istine, da naučna zajednica poseduje adekvatan metod za njeno generisanje (kontrolisano posmatranje – kojim se jednoznačno i jednosmerno formulišu čisti, istiniti, neoborivi, teorijom nekontaminirani opservacioni iskazi izvedeni iz pasivnog i autonomnog iskustva, i induktivna generalizacija – kojom se izvode univerzalne opštevažeće zakonomernosti koje predstavljaju istinite deskripcije stvarnosti i čija se istinitost može dokazati/potvrditi), kao i da je taj metod univerzalan, uvek i svuda primenljiv (metodološki monizam). Primenom tih metoda, koji ujedno odvajaju nauku od nenauke, metafizike ili pseudonauke, novootkrivene istine pridružuju se već postojećem korpusu apsolutnih činjenica i nepromenljivih istina (kumulativizam). Međutim, utvrđeno je da je nemoguće formulisati čiste opservacione iskaze koji beleže iskustvo koje bi bilo prirodno i istinito i koje bi tvorilo empirijski temelj nauke (uvek postoji apriorni referentni okvir/teorija koji usmerava, klasifikuje i organizuje percepciju), te da je indukcija nelegitimna (na osnovu partikularnog, konačnog iskustva neobrazloženo se izvode generalni zaključci). Uočavanjem manjkavosti empirizma, priznato je da se periodično javljaju naučne revolucije koje dovode u pitanje (potpuni ili delimični) ontološki interteorijski redukcionizam (radikalno menjanje naučnog kategorijalnog aparata/paradigm) koji pokazuje da postoji subterminacija (moguća su nekompatibilna teorijska rešenja za iste opservacione posledice) i nesamerljivost (različite, pa čak i sukcesivne teorije na različite načine segmentiraju i organizuju iskustvo i stvarnost, te se ne mogu ni precizno upoređivati). Iako se pozitivistička slika nauke

"naturalizovanoj percepciji objektivne stvarnosti", već da je reč o percepciji zavisnoj od šireg referentnog semantičkog okvira koji je generiše, te ukazati na to da su priroda i sadržaj UFO fenomena izuzetno osetljivi na kulturne predstave i očekivanja koji interpretaciju i percepciju determinišu. U tom smislu, kao polazište analize uzima se stanovište koje epistemologiju shvata kao socio-kulturno generisani pogled na svet.⁵

Kratka povest UFO vremena

Zvanično rođenje UFO fenomena smešta se u 1947. godinu, kada je američki pilot i biznismen Kenet Arnold uočio devet neidentifikovanih svetlećih letelica u obliku diska. Arnoldovo iskustvo privuklo je veliku medijsku pažnju u vodećoj dnevnoj štampi, u kojoj je i skovana i danas korišćena sintagma "leteći tanjiri" (Sinani 2010a), formirajući tako novu "stvarnost" u čijim će se okvirima ljudi različitih profila – i, kako će se kasnije ispostaviti, različitih polazišnih teorija u pogledu "realnosti" navodnih UFO, koje pak uslovljavaju svaku dalju percepciju fenomena, ishodeći nepomirljivim stavovima – prepirati narednih decenija.

Međutim, istorija UFO fenomena i njegovog povezivanja sa vanzemaljskom inteligencijom znatno je duža. Uprkos tome što verovatno nije moguće precizno rekonstruisati genezu tog fenomena, niti tačnu putanju prenošenja određenih predstava, ideja i verovanja iz kolektivne svesti u proizvode popularne kulture i obratno, moguće je pretpostaviti da je za nastanak UFO fenomena bila neophodna fuzija nekoliko različitih ideja kako bi se uobličio referentni okvir koji bi "čudne nebeske pojave"⁶ interpretirao kao vanzemaljske letelice.

podudara s popularnom predstavom o nauci, počev od šezdesetih godina XX veka pozitivizam umnogome gubi kredibilitet (v. Sindelić 1986; 2009).

⁵ Ne ulazeći u detaljnu kritiku opservacionizma Karla Popera i nemogućnost ontološkog razdvajanja teorija i činjenica koja je značajno uticala na istoriju, sociologiju, antropologiju i politiku nauke, u ovom kontekstu bitno je usvojiti da je, kao derivat dirkemovskog nasleđa i epistemološke institucionalizacije Sapir-Vorfove hipoteze u okviru antropologije, individualna percepcija mahom shvaćena kao determinisana kulturom. U tom smislu, interpretacije iskustava imaju osnovu u okvirima dostupnih kulturnih značenja, koja usmeravaju i organizuju percepciju, i kao validnu potvrđuju određenu vrstu interpretacije na kulturno dominantan/legitiman način u smislu da je "sva nauka etnonauka" (Milenković 2010, 41-42).

⁶ Kako bi se "čudne nebeske pojave" smatrale dovoljno "čudnim" da bi zavredele širu pažnju, moraju se ticati nebeskog objekta kao fenomena koji se po svom izgledu, ponašanju ili interpretaciji izdvaja od svih konvencionalnih kategorija, tj. kao nešto što je nemoguće uklopiti u kategorije konsenzualno prihvaćenog prirodnog univerzuma (Bullard 1982, 16). Veliki podsticaj retroaktivnom traženju dokaza u istoriji za već uspostavljene ufološke teorije dalo je delo američkog pisca Čarlsa Forta koji je, u nizu publika-

Na prvom mestu, za stvaranje UFO fenomena onakvog kakvog ga danas poznajemo, neophodno je bilo stvaranje i određeni stepen recepcije ideje o mnoštvu naseljenih svetova. Iako se začeci te ideje mogu naći još kod grčkih atomista,⁷ deo podloge na kojoj su nastale moderne tvrdnje ocrтали su sedamnaestovekovni De Fontenelovi *Razgovori o mnoštvu svetova*, a učvrstile osamnaestovekovne fantastične priče švedskog teologa i mistika Emanuela Svedenborga koji je opisivao život na različitim planetama, usredsređujući se posebno na Mars (Crowe 1997). Iako je s vremenom nauka pokazala da na Marsu nema uslova povoljnih za razvitak života,⁸ Mars je u popularnoj imaginaciji, romanima, filmovima i kontakterskim narativima (v. Sinani 2010c) ostao najčešće mesto odakle vanzemaljci dolaze, dok šira popularizacija predstave o Marsu naseljenom vanzemaljskom inteligencijom verovatno najviše duguje H. Dž. Velsovom romanu *Rat svetova* (1898) i istoimenom, na romanu baziranom, filmu (1953). Na drugom mestu, neophodno je bilo stvoriti, i u javnu svest potom uvesti, ideju da pripadnici vanzemaljske inteligencije imaju određene motive da posećuju Zemlju, bilo da su ti motivi iz zemaljske perspektive kolonizatorski i loši, kao što je to zamišljao Vels, ili prosvetiteljski i dobronamerni, kao što to veoma često zamišljaju kontakteri. Treće, nužan uslov za tumačenje "čudnih nebeskih pojava" kao manifestacije vanzemaljske inteligencije bilo je stvaranje nauci suprotstavljenih (kvazi)religijskih i (pseudo)naučnih konceptualnih okvira za objašnjenje porekla i razvoja čovečanstva koji bi pretendovali na "popunjavanje praznina" u etabliranom naučnom shvatanju sveta, što u najjezgovitijem vidu nalazimo u teoriji o drevnim astronautima čiji je najreprezentativniji predstavnik švajcarski autor Erih fon Deniken. I četvrto, bez čega prethodna tri ne bi mogla da sačine taj neobični amalgam predstava, ideja i verovanja zvani UFO fenomen, bilo je neophodno postepeno stvaranje socijalnog, kulturnog, političkog i ideološkog diskursa koji je iz-

cija objavljenih između 1919. i 1932, spekulisao da su vanzemaljci posetili Zemlju u davna vremena, da je drevna mitologija zapravo svedočanstvo o vanzemaljskoj poseti, kao i da su ih tadašnji ljudi poštovali kao bogove. Fort je tako na izvestan način pripremio teren za teoriju o drevnim astronautima i njenom najpoznatijem predstavniku, Erihu fon Denikenu, olakšao posao budući da je pre samog Denikena ideja o drevnim astronautima već bila prisutna u proizvodima popularne kulture (v. Steinmeyer 2008).

⁷ Atomisti (Leukip, Demokrit i Epikur) smatrali su da postoji neograničen broj atoma u neograničenom broju svetova i da negde, nedostupan našim opažajnim mogućnostima, postoji neograničen broj naseljenih kosmosa uporedivih sa našim. Ideja o mnoštvu naseljenih svetova potisnuta je u narednom milenijumu, zahvaljujući uticaju Aristotela i Platona – koji su tvrdili da jedinstvenost tvorca implicira i jedinstvenost tvorevine – i potonjem širenju i uticaju hrišćanstva (Crowe 1997).

⁸ Ili barem ne za razvitak onakvog života i inteligencije kako ih mi u ovom trenutku zamišljamo. Shvatanja inteligencije, njenog porekla, razvoja i svrhe, uglavnom konceptualizovane aparatom jednolinijskog evolucionizma, determinizma i antropocentrizma, mogla bi biti predmet zasebnog rada.

nedrio ambivalentan stav prema nauci. S jedne strane, naučni progres praćen tehnološkim progresom pobudio je u javnoj svesti nelagodnu mešavinu straha od potencijalne katastrofe i nade u bolju budućnost.⁹ S druge strane, upravo je tehnološka vizija stvarnosti isprva i omogućila formiranje eksplanatorne sheme na osnovu koje bi se "čudne nebeske pojave" tumačile tehnološkim kategorijama. Konačno, klimanje pijedestala nauke kao jedinog izvora kognitivnog autoriteta koji bi s lakoćom pružio nesporne odgovore na sva pitanja koja zaokupljaju ljudski rod, praćeno sekularizacijom društva, atomskim ratom, ratovima ideja i ideologija, prokrčilo je put kojim su teorije o vladinim i naučnim zaverama stigle u javnu svest i neraskidivo se uklopile u savremeni UFO fenomen.

Kad je reč o ideji o naseljenom kosmosu, iako prilično stara, ona svoj konkretniji oblik dobija krajem XIX veka. Za ufološku literaturu, popularnu kulturu i popularne predstave o naseljenom kosmosu, pored posrednog doprinosa Emanuela Svedenborga, najviše značaja imaju ideje italijanskog astronoma Đovanija Skjaparelija, koji je 1877. godine "otkrio" navodne pravilne paralelne linije koje se prostiru duž obala isto toliko navodnih mora na Marsu. Skjapareli ih je nazvao *kanalima*, što je mnoge čitaoce navelo na zaključak o njihovom veštačkom poreklu. Dok se u naučnim i nenaučnim krugovima vodila rasprava oko toga da li su kanali prirodna površinska struktura planete, veštačka tvorevina ili pak optička iluzija, interesovanje javnosti za Skjaparelijevu teoriju dodatno je podgrejao američki astronom Persival Louel, iznoseći pretpostavku da su kanali zapravo irigaciona mreža koja vodom s polova snabdeva ostatak planete čije se stanovništvo bori za opstanak (Bullard 2000, xix-xx). Uprkos tome što je većina astronoma odbacila teoriju o kanalima na Marsu, šira publika je njome bila fascinirana, te stoga ne čudi popularnost Velsovog *Rata svetova* iz 1898. godine. Pozajmivši Louelovu teoriju i nadgrađivši je ambicioznijim poduhvatima Marsovaca u borbi da prežive, Vels je zamaglio granice između stvarnosti i fikcije. Budući da je početak XX veka bio doba nesigurnosti, straha i paranoje koje će odvesti u Prvi svetski rat, priča o invaziji vanzemaljaca u datom socio-političkom kontekstu može se s lakoćom iščitavati kao strepnja pripadnika srednje klase da bi ih neka (van)zemaljska superiornija spoljna sila mogla pokoriti, pa čak i uništiti. S obzirom na to da je kroz Louelove ideje Mars u popularnu kulturu plasiran kao umiruća planeta čije se stanovništvo, našavši se u surovim uslovima, bori za opstanak, ovozemaljske je pretnje bilo jednostavnije artikulirati preko izmaštanog vanzemaljskog lika (Kaveney 2005, 37-40), čija je postojbina, sticajem prethodno pomenutih okolnosti, bila smeštena na Mars.¹⁰ *Rat svetova*

⁹ O antiratnoj intelektualnoj klimi koja je doprinela produbljivanju krize javnog poverenja u nauku biće reči nešto kasnije u tekstu.

¹⁰ Čak je i Nikola Tesla na prelomu vekova tvrdio da je pomoću elektromagnetnih talasa detektovao signale inteligentnog porekla s Marsa, što je izazvalo kratkoročnu senzaciju (Ćirković 2009, 109-127).

dodatno je inspirisao nadolazeću naučnofantastičnu literaturu, pulp magazine dvadesetih i tridesetih godina, kao i naučnofantastična filmska ostvarenja iz pedesetih godina XX veka, čiji su sadržaj neretko ispunjavala marsovska čudovišta. Dakle, Marsovci su u tadašnjoj popularnoj imaginaciji funkcionisali ne samo kao vanzemaljski neprijateljski nastrojani Drugi, već su, na znatno prizemnijem nivou, otevljavali napetosti i strepnje karakteristične za godine velike ekonomske krize i socijalne i političke nestabilnosti pred Drugi svetski rat (v. Brinkley 2009), kao i nešto kasnije hladnoratovske tenzije koje će svoj odraz naći u posleratnoj naučnofantastičnoj filmskoj produkciji. U tom smislu, nije iznenađujuće što je realistička radijska adaptacija *Rata svetova* Orsona Velsa 1938. godine izazvala masovnu paniku: telefonske linije su bile zagušene, a milioni ljudi su pozatvarali prozore ne bi li se zaštitili od otrovnog gasa (Gardner 1957, 38-39).¹¹

Od tridesetih godina XX veka, pa sve do završetka Drugog svetskog rata, misteriozna svetla kako na noćnom tako i na dnevnom nebu, posmatrači na zemlji i vojni piloti interpretirali su na najrazličitije načine: od sovjetskih špijuna, preko svetlećih lopti nazvanih *foo fighters*, za koje se verovalo da su još nepoznato protivničko tajno oružje, do misterioznih raketa nazvanih *ghost rockets*. Ono što je u ovom kontekstu bitno naglasiti jeste da odrednica "napredno" ima fleksibilno značenje, zavisno od tekućeg ideala naprednog dizajna – od improvizovanih letelica krajem XIX veka, preko aviona i raketa, do nepoznatog tajnog oružja – kao i da je sadržaj koji se u njih učitava uslovljen kontekstom produkcije ideja koji diktira ko se trenutno smatra političkim/ideološkim protivnikom. Shodno tehnološkim promenama i socijalnom, kulturnom i političkom kontekstu, formiraju se očekivanja posmatrača, uslovljavajući percepciju tih čudnih nebeskih pojava koje su uvek korak ispred poznate stvarnosti, ali uvek u domenu onoga što se može spoznati i u okvirima trenutnog imaginativnog polja (Bullard 2000, xvi-xvii). U tom smislu, iako interesovanje za čudne nebeske objekte opstaje kao konstanta tokom istorije, specifične forme njihovog razumevanja prate puls dominantnih koncepata vremena.

¹¹ Posmatrana iz perspektive istorije i filozofije nauke, ali i širih rasprava o socijalnoj konstruisanosti "stvarnosti", "činjenica" i "istine", masovna panika koju je izazvala Velsova radijska adaptacija veoma je zanimljiv fenomen, utoliko što je cirkularno konstituisanje teorija i činjenica dovelo do njihovog strukturalnog stapanja u socio-kulturno kontingentnoj – ali ipak, za određene delove populacije, i zaista epistemološki objektivnoj – "činjenici". U tom smislu, u nekim je krugovima postalo teško razlučiti ideju o objektu/pojavi/entitetu od objekta/pojave/entiteta samog, budući da je *ideja* o vanzemalcima koji napadaju Zemlju – u kontekstu socijalnih nemira i sadržajem popularne kulture natopljene imaginacije o naseljenom Marsu i vanzemaljskoj invaziji – ishodila generisanjem ontološki "stvarne" i "istinite" slike o vanzemalcima i njihovoj "objektivnoj" aktivnosti, koje su zaista imale objektivne reperkusije. Dakle, ukoliko objekti i postoje kao ontološki objektivni fenomen, sadržaj koji se u njih učitava može varirati u zavisnosti od socio-kulturnog konteksta.

Ka formiranju stabilnog ufološkog diskursa

Posle Arnoldovog svedočanstva, koje je dobilo širok publicitet u dnevnoj štampi i časopisima, leteći tanjiri postaju deo gotovo samopodrazumevajuće stvarnosti. Zvanično inicirana Arnoldovim svedočanstvom, počinje da se gradi svojevrsna tradicija ponašanja tih objekata i ljudskih očekivanja o tome kako oni treba da se ponašaju i izgledaju, tradicija koja se, zahvaljujući masovnim medijima i globalnoj komunikaciji, raširila svetom i postala neka vrsta opštepoznate kategorije. Čim je uspostavljen referentni okvir koji neuobičajene nebeske fenomene tumači kao leteće tanjire, učinjen je korak ka formiranju relativno koherentne semantičke matrice – koja će postepeno upiti postojeće ideje o mnoštvu naseljenih svetova, pobudama vanzemaljaca za dolazak na Zemlju, alternativne teorije o poreklu, razvoju i svrsi ljudske vrste, kao i trend nepoverenja u vladu i nauku – zaslužne za prevođenje iskustva o čudnim nebeskim pojavama u taj novouspostavljeni amalgam predstava, ideja i verovanja zvani UFO fenomen.

Nekoliko nedelja po objavljivanju Arnoldovog doživljaja, FBI je sasvim ozbiljno razmatrao mogućnost da su te letelice deo sovjetskog sistema špijunaže, budući da su na njegovu adresu stizale prijave u kojima je navođeno da je na tanjirima uočen komunistički simbol srpa i čekića (Bartholomew 1991). Međutim, početkom pedesetih, motiv o tajnim oružjima postepeno počinje da klizi ka ideji o letelicama vanzemaljskog porekla. Zahvaljujući neprekidnom prilivu svedočenja o letećim tanjirima, a u sprezi s rastućim korpusom popularnih knjiga i članaka koji su govorili u prilog vanzemaljskom poreklu tih letelica, nastaje diskurs koji je UFO fenomenu dao oblik u kojem ga i danas poznajemo. Formira se krug čija već poprilično čvrsta verovanja u vanzemaljce i njihove posete, iako u naučnim krugovima stigmatizovana kao iracionalnost nepotkrepljena dokazima,¹² ohrabruju ljude da sopstveno iskustvo interpretira-

¹² Reagujući na brojna svedočanstva i popkulturene senzacije, američka vlada je pokušala da, kroz projekte *Sign, Grudge* i *Blue Book*, ustanovi o čemu se zaista radi. Međutim, poslednji istraživački projekat koji je dobio ozbiljniju finansijsku podršku države okončan je 1969. godine izveštajem tzv. Kondonovog odbora. Zaključeno je da je čitav UFO fenomen nastao kao proizvod pogrešno protumačenih prirodnih pojava, neosnovanih i neutemeljenih zavera ili prevara. Negirajući "stvarnost" UFO fenomena i smeštajući ga u domen socijalne ili individualne patologije – i smatrajući da dalje proučavanje ne zavređuje naučnu pažnju budući da ni na koji način ne bi moglo unaprediti tekuće naučno znanje niti doneti naučno plodne rezultate – zaključeno je da se izjednačavanje čudnih nebeskih pojava i hipoteze o vanzemalcima mora proterati iz kolektivne svesti, budući da polazi od besmislene i pogrešno protumačene građe. Međutim, budući da je Kondonov odbor ostavio 30% svedočanstva neobjašnjenim, kao i da je njegova istraživačka metodologija pretrpela nemilosrdnu kritiku u ufološkim krugovima (Hynek 1972, 239-265; McDonald 1969), njegov izveštaj je dunuo vetar u jedra već prilično žilavim

ju u svetu vanzemaljske paradigme, što prvobitnim verovanjima uliva dodatnu snagu.¹³ Skepticizam spram "stvarnosti" vanzemaljskih poseta Zemlji, koji čitav UFO fenomen pripisuje pogrešno protumačenim prirodnim pojavama i omaškama u opažanju, međutim, ostavio je veliki procenat navodnih svedočanstava neobjašnjenim. Time je nezadovoljnim ufolozima i UFO vernicima, uznemirenim zvaničnom naučnom politikom ravnodušnosti i (apriornog) skepticizma, pružen plodan teren za najrazličitije teorije zavere o vladinom zataškavanju i nemoći nauke, u kontekstu posleratnog ionako već poljuljanog autoriteta vlada i vojski. Sa svakim novim neuspelim pokušajem racionalistički orijentisane nauke da se adekvatno nosi s ovim fenomenom, jaz se sve više širio, otvarajući sve više prostora za metafizička rešenja. U svetu u kojem je naučni racionalizam proizveo tehnološki napredak s nepredvidljivim implikacijama koje društvena misao potencijalno nije u stanju da isprati; u svetu "koji se rapidno menja", u eri globalizacije i eksplozije informacija, "odbacivanja metanaracija", postmodernističke kakofonije različitih, potencijalno nesamerljivih glasova, teorije zavere – koje povezuju inače nepovezane događaje, unose elemente predvidljivosti, razumljivosti i osećanja da je tok događaja pod kontrolom (Keely 2009) te su otud, iako neprijatan, ipak pogodan odgovor na nesigurnost, dezorijentisanost, fragmentarnost i multivokalnost savremene kulturne logike – mogu se činiti privlačnim kao vrsta kognitivnog mapiranja i spajanja naizgled nepojmljivog totaliteta stvarnosti.

Naime, 1950. godine u američkom magazinu *Time*, Donald Kihou objavljuje još uvek uticajan članak "Flying Saucers are Real", čija je dopunjena verzija postala bestseller. Reciklirajući ideje Čarlsa Forta i napadajući naučni i politički establišment, Kihou je optužio vladu i vojnu avijaciju da ne posvećuju dovoljnu pažnju UFO fenomenu, smatrajući da se spektakularni manevri koje izvode navodne letelice – kršeći sve poznate zakone fizike – moraju pripisati nekoj višoj inteligenciji, da ta inteligencija posmatra Zemlju već barem dva veka i da je to posmatranje intenzivirano posle eksplozije atomske bombe 1945. godine.¹⁴ Iste godine pojavljuje se i knjiga Frenka Skalija¹⁵ *Behind the*

UFO verovanjima o vladinoj zaveri, u vreme kada je poverenje u državne institucije ionako bilo uzdrmano Vijetnamskim ratom, aferom oko ubistva Džona Kenedija, Markartijevim saslušanjima i aferom Votergejt. Spekulacije o tome šta UFO mogu biti samo su dodatno podgrejale misteriju koja je postala vitalna snaga samog fenomena.

¹³ Ili, ukoliko shvatimo UFO narative kao memorate – verovanja pružaju osnov za memorate, memorate osnažuju legende, a legende povratno učvršćuju verovanja (v. Dewan 2006).

¹⁴ Ideja o tome da Zemlju i njene stanovnike posmatraju/kontrolišu raznorazna bića i stvorenja prilično je heterogena. Međutim, u ovom kontekstu važno je pomenuti da su takve ideje već postojale u naučnofantastičnoj literaturi i da je usloznjavanje UFO fenomena doprinelo njihovom inkorporisanju u UFO diskurs. Naime, od romana Žila Verna i Velsove knjige *Time Machine*, preko priča objavljenih u magazinima

Flying Saucers, u kojoj autor optužuje tadašnjeg predsjednika Harija Trumana za politiku ćutanja o letećim tanjirima i tvrdi da je vojska pokupila ostatke letećih tanjira koje je, zajedno sa nekoliko preživelih vanzemaljskih pilota, sklonila u svoju bazu daleko od očiju javnosti, ne bi li obrnutim inženjeringom pronikla u tajne napredne tehnologije.¹⁶

U istim tim burnim pedesetim godinama, Grej Barker piše svoju čuvenu knjigu *They Knew Too Much About Flying Saucers*, koja zvanično uvodi *ljude u crnom* u ufološke krugove i popularnu kulturu. Naime, Barker je nastojao da osvetli razloge zbog kojih je Alfred Bender, dotadašnji šef Internacionalnog biroa za istraživanje letećih tanjira, naprasno napustio Biro i digao ruke od svih ufoloških istraživanja. Tri čoveka u crnom koja su, prema Barkerovim spekulacijama, mogli biti službenici CIA-e ili sami vanzemaljci, posetila su jedne noći Bendera i rekla mu da se preda bez borbe.¹⁷ Da li se misteriozni *ljudi u crnom* tumače kao pripadnici neke vladine službe ili vanzemaljski posetioci,¹⁸ verujem

Amazing Stories i *Fate*, šire se ideje o šupljnoj planeti Zemlji, čije pećine i rupe nastanjuju leteći tanjiri ili zla bića koja odašilju talase kojima kontrolišu ljudske umove. Bilo da je reč o zlim bićima zvanim *dero*, koja izazivaju katastrofe poput rušenja aviona, brodoloma i nervnih slomova ljudi, a koja su popularizovana delom Roberta Šejvera – za čije su priče mnogi čitaoci tvrdili da nisu fikcija jer su, navodno, i sami imali iskustva s tim bićima, dok je sam Šejver tvrdio da su ga ta bića kidnapovala i ukrala mu primerak knjige u kojoj je opisao njihovu delatnost – ili o klasi reptiloidnih humanoida koji vladaju svetom, u delima nama nešto savremenijeg Dejvida Ajka, delovi paranoidne i konspirativne UFO literature su inspiraciju crpli iz ovih priča i koristili su ih kada je trebalo pružiti "dokaze" o vladinoj zaveri (v. Keel 1975).

¹⁵ Prezime Dejne Skali iz čuvene TV serije *X-files* verovatno je referenca na Frenka Skalija.

¹⁶ Nakon Skalijevog bestseler, američko vojno vazduhoplovstvo je godinama primalo pisma u kojima se javnost interesovala da li se "mali zeleni" zaista kriju u njihovoj bazi. Skalijeva knjiga poslužila je kao osnov za kasnije teorije zavere, poput Rozvela, koje, zajedno sa zaverom oko tajnovite oblasti Area 51 i navodnih MJ-12 dokumenata, postaju posebno aktuelne od osamdesetih godina XX veka. Teorije zavere u čijem su središtu vlada/vojska/vanzemaljci veoma su šarolike i u velikoj su meri inkorporirane u popkulturni ufološki diskurs, što se, na primer, može videti u filmu *Independence Day* ili u nebrojenim televizijskim dokumentarcima koji nastoje da otkriju "pravu istinu".

¹⁷ Na Barkerov nagovor, i sam Bender je nešto kasnije napisao knjigu *Flying Saucers and the Three Men* u kojoj opisuje kako su ga čudovišni vanzemaljci odveli na Antarktiku, što se, iako manje popularno od potonje priče Beti i Barnija Hila, smatra jednim od prvih narativa o otmici (Reece 2007, 62-68).

¹⁸ Iako se iza *ljudi u crnom* najčešće kriju vladini službenici ili vanzemaljci, ponekad ih identifikuju i kao Jevreje, Burmance ili Induse, zavisno od socio-kulturnog konteksta ili politike učitavanja značenja u Drugog (v. Rojcewicz 1987). Verovatno najbolju ilustraciju zbunjujuće zagonetke ko su *ljudi u crnom*, kakve su njihove name-re, u kakvom su oni odnosu sa vladom ili samim vanzemalcima, predstavlja TV serija

da je sasvim nebitno. U kontekstu krize i nepoverenja u vladu, nauku i vojsku, kao centralne institucije društva, bilo da vlada zna nešto o letećim tanjirima pa je stoga iz nekog razloga primorana da učtkava ljude koji znaju previše, ili je pak nesposobna da obuzda vanzemaljce koji presreću njene građane u tamnim noćima, oba slučaja na veoma jasan način odslikavaju – i stvarno ili fiktivno artikulisu – kolektivnu percepciju i raspoloženje datog vremena.

I dok pedesetih godina počinje da buja literatura koja anegdotalno opisuje bezbrojna iskustva viđenja neidentifikovanih letelica, "demistifikujući" zvaničnu zaveru ćutanja i napadajući vojno vazduhoplovstvo, istovremeno počinje da se spekulise o poreklu i svrsi navodnih letelica, dok Holivud kapitalizuje zainteresovanost javnosti za fenomen, pothranjujući veru ljudi da su neidentifikovane letelice vanzemaljskog porekla. Filmovi iz pedesetih, kao što su *The Day the Earth Stood Still* i *The Thing from Another World*, *Killers from Space*, *Invaders from Mars*, *Invansion of the Body Snatchers*, *I Married a Monster from Mars*, *War of the Worlds* ili *Earth Versus Flying Saucers*, i danas se mogu smatrati paradigmatičnim primerima kad je reč o ambivalentnom tretiranju vanzemaljskog lika. Mada bi se samo analizi hladnoratovskih strahova, suprotstavljenih ideologija, sindroma Velikog brata, stavova prema Drugom i političkog nezadovoljstva reflektovanih u filmovima iz pedesetih godina mogao posvetiti poseban rad (v. Hendershot 1997; Smoodin 1988; Vizzini 2009; Mann 2004), u ovom je kontekstu bitno naglasiti da je tadašnji holivudski imaginarijum uspostavio referentnu matricu u čijim će se okvirima kretati narativi kontaktera i narativi o otmici. Dok će benevolentno biće – naprednih znanja, etičkih kodeksa i superiorne tehnologije, zabrinuto za pravac u kom se kreće čovečanstvo, prikazano u filmu *The Day the Earth Stood Still* – postati osnova na kojoj će se graditi kontakterske ideje i po(r)uke,¹⁹ u ostalim filmovima su začeti motivi koji će poslužiti kao osnova za gradnju narativa o otmici.

Od pedesetih godina i sve veća kontakterska zajednica, UFO entuzijasti i (pseudo)naučnici počinju vredno da ližu prste i traže istorijske dokaze o vanzemaljskim posetama. Svakako najpoznatiji i najkontroverzniji zastupnik teorije prema kojoj "ufomanija" nije prolazni hir niti tekuća popkulturalna zabava, već kontinuirani fenomen vanzemaljskih poseta Zemlji koje su direktno uticale na razvoj čovečanstva, jeste Erih fon Deniken. Iako sam Deniken nije bio previše originalan, budući da je samo napravio koherentnu filozofiju od već postojećih

X-files, kao jedna od najpopularnijih serija svoga doba. *X-files* svakako odslikavaju krizu poverenja u institucije savremenog društva i mogućnosti kritike zvanične ideologije i vladajućih struktura, kombinovanu sa strahom od nauke i tehnologije i interesovanjem za spiritualno i okultno (v. Kellner 2003, 126-159).

¹⁹ Isti je slučaj i sa nešto kasnijim filmskim ostvarenjima poput *Close Encounters of the Third Kind* i *ET*, u kojima su vanzemaljci prikazani kao mudra i prijateljski nastrojena bića.

ideja Čarlsa Forta²⁰ i tvrdnji da su legende, mitovi, folklorne priče i religijski tekstovi odraz stvarne istorije,²¹ svakako mu se mora priznati zasluga za uvođenje teorije o drevnim astronautima u popularnu kulturu i javnu svest. Deniken je u *Chariots of the Gods?*, knjizi objavljenoj 1968. godine, povezoao drevnu mitologiju i Bibliju s Arnoldovim svedočanstvom, misterije drevne prošlosti sa letećim tanjirima. Naime, on je tvrdio da se biološka i kulturna evolucija ne mogu razumeti ukoliko ne pretpostavimo postojanje i uplitanje neke više vanzemaljske inteligencije u tok ljudske istorije. Drugim rečima, ideja vodilja denikenovske filozofije jeste da su vanzemaljci odgovorni za stvaranje čovečanstva genetskim inženjeringom, te da su upravo vanzemaljci podučili ljude znanjima²² potrebnim za gradnju drevnih svetskih čuda poput egipatskih piramida, megalita, Naska linija, itd.; da su određeni artefakti i pronalasci suviše napredni i složeni da bi bili rezultat delatnosti praistorijskog čoveka i da se širom sveta – u pećinskim crtežima, skulpturama, grnčariji i pisanim spomenicima – mogu pronaći doslovne predstave tih vanzemaljskih posetilaca.²³ Knjiga je smesta postala

²⁰ Ideje da nauka nije kadra da objasni sve fenomene koji se tiču ljudskog roda, kao i da ljudi mogu biti vlasništvo vanzemaljaca koji povremeno dolaze da ih obidu.

²¹ Pedesetih i šezdesetih godina XX veka Henri Kjelson je tvrdio da su te priče odraz stvarnih događaja kao i da se razna napredna dostignuća, poput astronomskih saznanja, baterija u Bagdadu i električnog osvetljenja u egipatskim piramidama, mogu pripisati nasleđu drevne visoke kulture koja je potekla sa potopljene Atlantide. Deniken je u svom kvazinaučnom hiperdifuzionističkom učenju zapravo samo zamenio Atlantidane vanzemalcima. Isto tako, 1957. godine, astrofizičar Moris Džesap objavljuje knjigu *The Case of UFO*. Usredsređujući se na arheološke misterije, smatrao je da je megalite drevnog sveta bilo moguće izgraditi isključivo upotrebom "zrakova" iz letećih tanjira. Džesap je bio i jedan od prvih koji je istraživao religijske implikacije fenomena, tvrdeći da različite religijske manifestacije mogu stajati u direktnoj vezi sa letećim tanjirima. (Anderson 2000, 20-25; Lewis 2000, 68).

²² U okviru antropologije, grube paralele se mogu povući s nasleđem Marsela Griola, koji je u svojoj knjizi *Le Renard Pâle* tvrdio da Dogoni imaju veoma napredna znanja o zvezdi Sirijus. Robert Templ 1976. objavljuje knjigu u kojoj tvrdi da su Dogone, budući da je bez teleskopa nemoguće imati astronomsku kompetenciju kakvu su oni imali, u drevnoj prošlosti posetili stanovnici Sirijusa i preneli im svoja znanja o astronomiji (v. Ridpath 1978). Iako je tema ponovljenih istraživanja od velikog značaja za antropološku metodologiju u pogledu osveščivnja neophodnosti kontekstualizacije i kulturalizacije epistemologije i preispitivanja činjeničnog statusa tako dobijenih etnografskih opisa (Kovač i Milenković 2006) – te je Griolovu metodologiju i rezultate u velikoj meri doveo u pitanje Volter van Bek (Beek 1991) svojim ponovljenim istraživanjem Dogona – to ne menja činjenicu da je u popularnoj kulturi navodno dogonsko poznavanje astronomije pretvoreno u još jedan "dokaz" teorije o drevnim astronautima.

²³ Radovi Eriha von Denikena se na studijama arheologije često izučavaju kao paradigmatičan primer kako *ne* treba izvoditi naučne zaključke (v. Feder 1999, 180-215).

svetski bestseller i nadahnula televizijski dokumentarac *In Search for Ancient Astronauts*, koji je dodatno podstakao prodor ideje o drevnim astronautima u popularnu kulturu (Anderson 2000).

Deniken i "hronosinklastički infundibulum"²⁴

Vanzemaljci (navodno) nikad nisu pronađeni i (zvanično) ne postoje dokazi koji bi ukazivali na to da čudne nebeske pojave, zagonetni objekti ili neobjašnjeni fenomeni stoje u direktnoj vezi s aktivnošću vanzemaljaca. Međutim, UFO diskurs će se, iako centriran oko (navodno) nepostojećih fenomena, vremenom pokazati kao potencijalno veoma opasan amalgam verovanja koji dovodi u pitanje etablirano znanje, mehanizme koji se tradicionalno smatraju jedinim legitimnim kanalima za njegovo generisanje, kao i institucije zadužene za njegovo uobličavanje, transformaciju i distribuciju.

Delo Eriha fon Denikena, kao i popularnost UFO diskursa, jesu čeda svog vremena. Oni se javljaju i dobijaju najveći zamah u kontekstu političkih, naučnih i ideoloških tenzija koje otvaraju mogućnosti za proliferaciju teorija i objašnjenja, preispitivanje zasnovanosti dotadašnjih postulata i borbu za uspostavljanje novih načina tumačenja sveta, stvarnosti i teorija – bilo da se radi o teorijama u strogo naučnom smislu te reči, ili o nešto spekulativnijim aksiološkim preispitivanjima. Naime, godine posle Drugog svetskog rata obeležene su, u okviru same nauke, sve masovnijim napuštanjem internalističkog shvatanja nauke kao autonomne, nekontaminirane društvenim, kulturnim, političkim, ideološkim, ekonomskim i ostalim uticajima konteksta u kojem se odvija svaka ljudska, pa i naučna, delatnost (v. Franklin 1995). Prelazak na eksternalistički diskurs nauke koji istinu vidi kao kontingentnu i paradigmatički determinisanu, objektivnost kao konsenzualnu, a činjenice kao kontingentne, dovodi do potrebe za istorizacijom i kulturalizacijom naučnog metoda i njime dobijenog znanja²⁵ i do formiranja diskursa nauke o samoj nauci, dok stav javnosti

²⁴ Hronosinklastički infundibulum (eng. chrono-synclastic infundibulum) je fenomen iz naučnofantastičnog romana Kurta Vonegata *The Sirens of Titan* (1959). Na putu između Marsa i Zemlje se može upasti u hronosinklastički infundibulum, tj. ona mesta gde se sve različite vrste istine spajaju i čije bi detaljnije objašnjenje uvredilo stručnjaka, a zbunilo laika. Budući da je svemir nepojmljivo veliki, moguće ga je posmatrati na nebrojeno mnogo načina, ali svaki je ispravan jer ljudi širom kosmosa ne mogu da komuniciraju jedni s drugima, a samim tim ni da uđu u razumnu raspravu. U tom smislu, hronosinklastički infundibulum je mesto u kojem *koegzistiraju različiti načini da se bude u pravu*.

²⁵ Od sredine XX veka, u filozofiji, istoriji i sociologiji nauke preispituje se odnos znanja i nauke. Sve veću težinu dobija eksternalističko shvatanje nauke i na taj način dobijenog znanja, koji počinju da se posmatraju kao društvene/kulturne prakse, odno-

prema nauci postaje ambivalentan. Nasuprot vizijama tehnološke utopije, sve je prisutnija postthirošimska anksioznost, uznemirujuća ideja o potencijalnoj tehnokratskoj diktaturi i/ili kataklizmi, strah od nepredvidljive budućnosti koju sobom nosi ubrzani tehnološki progres, od nesagledivih posledica neusklađenog odnosa tehnologije i etike, kao i bojazan da društvena misao neće iznaći način da adekvatno proprati progresivni tehnološki rast i pruži odgovore na sva pitanja koja će njime biti otvorena. Raste nepoverenje u nauku kao instituciju, praćeno preispitivanjem društvene odgovornosti naučnika, kao i nepoverenje u vladajuću strukturu kao zaštitnika i zastupnika prava pojedinca, koja će svoje građane odgovorno informisati o sopstvenim poslovima. Između ostalog, Hladni rat i Vijetnamski rat objedinjuju sumnje u nauku, tehnologiju i vladu i njihovu međusobnu vezu. Uporedo s tim, razvijaju se svemirski programi i masovne komunikacije. Posleratni procesi globalizacije i dekolonizacije menjaju geo-političku strukturu sveta, nastaju kontrakultura, hipi pokret, antiratni pokret, pokreti za građanska prava, feministički pokret i nova levica. Uporedo s pokretom *Bog je mrtav* i nasuprot teorijama o sekularizaciji, na Zapadu raste interesovanje za istočnjačke religije, okultno, spiritualizam, i rađaju se novi religijski pokreti (Saliba 2003).

Deniken i njegove teorije, uprkos najoštrijoj kritici koja ne prestaje da stiže iz naučnog tabora, i danas ostaju veoma popularne, iz najrazličitijih razloga. Da li zato što se njegovi poštovaoci osećaju uključenim u tajne velike misterije, što im uliva osećanje intelektualne i moralne superiornosti u odnosu na profesionalne naučnike koji ne umeju ili ne žele da obelodane "pravu istinu" širokoj javnosti (Reece 2006, 96-106), da li zato što on na izvestan način uspeva da pomiri suprotnost između prirode i kulture (Carroll 1977),²⁶ ili zato što polureligiozna, pseudonaučna arheologija teži da pruži jedan unifikovan, koherentan pogled na svet, podsećajući u tome na religiju (Anderson 2000, 20-25)²⁷ i nudeći čitaocima osećanje jedinstva i povezanosti sa komosom

sno kao deo celokupne ljudske produkcije, zavisne od društvenih, kulturnih, političkih, ideoloških i ostalih okolnosti i relativne u odnosu na različite kontekste i paradigme njihove produkcije, što je dovelo do krize mnogih disciplina, pa i antropologije (v. Milenković 2003, 25-59).

²⁶ Strukturalističko objašnjenje Denikenovog uspeha može biti da je on u izvesnom smislu relativizovao večitu antropološku muku koja se tiče odvojenosti prirode i kulture, utoliko što se kultura posmatra kao odvojena od prirode, ali istovremeno iz nje proističe.

²⁷ Utemeljena na načelu metodološkog naturalizma, nauka se po definiciji bavi materijalnim aspektom stvarnosti, traženjem zakona i pravilnosti koji postoje u prirodi, kao i, najšire uzev, pitanjem "kako?". Pitanja porekla, svrhe i suštine komosa, čovekove konačnosti i ostala egzistencijalna pitanja, drugim rečima, pitanja "zašto?", ostavljena su drugim vidovima ljudske delatnosti, među ostalim, religiji. Na primer, ukoliko astrofizika i objasni da je kosmos nastao velikim praskom, to i dalje ne rešava

(Michaud 2006, 343-345) i koliko-toliko zadovoljavajući odgovor na pitanja čovekovog porekla – u svetu u kojem je nauka poljuljala veru u benevolentnog boga koji brine o nama, a "u zamenu nije ponudila ništa" (Vallée 1979, 115-133) – i premošćujući kulturni i kognitivni jaz između nauke i religije (Palmer 2004, 195-205),²⁸ teško je reći. Međutim, verujem da odgovor objedinjuje sve prethodno navedene pretpostavke. Kao odgovor na "nerešene misterije prošlosti" – u kontekstu sve glasnijeg zalaganja za lefevrovsku istoriju koja se shvata kao konstrukcija, a ne kao skup akumuliranih činjenica, nauku kao jednu od mogućih etnoepistemologija koja se ne mora posmatrati kao hijerarhijski najviši oblik saznavanja stvarnosti koji poseduje apsolutni monopol na istinu, nauku čiji je legitimitet dodatno uzdrman u eri ratova, u "svetu koji se rapidno menja", ili nauku koja je ostavila intelektualni vakuum sopstvenom nemoći da adekvatno odgovori na anomalije koje se ne mogu uklopiti u njen tekući teorijsko-metodološki aparat, što je sve u popularnoj kulturi praćeno već ionako razmahanim spekulacijama o poreklu, svrsi, prirodi i suštini leteličkih tanjira koje pretenduju na popunjavanje tog vakuuma, i aktuelnim svemirskim programom, sve masovnijem okretanju alternativnim religijama – Denikenova filozofija i potonji (kvazi)naučni i/ili (kvazi)religijski sistemi koji svoja učenja temelje na teoriji o drevnim astronautima, koji omnipotentnog boga zamenjuju inženjerom nalik čoveku, čije se prisustvo kontinuirano fizički može opaziti, nekima se mogu učiniti intelektualno savršeno smislenim i emotivno zadovoljavajućim.

Od margine do subverzije

"UFO ima više veze sa srednjovekovnim veštičarenjem nego sa modernim svetom", pisao je istaknuti UFO skeptik Donald Menzel (prema Déigh 1977, 244). No, da li je zaista tako? Vanzemaljski lik u savremenom svetu predstavlja ikoničku predstavu ogromnog diskursa koji obuhvata svedočanstva o (navodnim) letelicama, narative o otmici, o vanzemaljskoj/vladinoj zaveri, alternativne teorije o poreklu i razvoju ljudske vrste, pa čak i jednu novu teogoniju i eshatologiju, kao što pokazuju religijski pokreti iznikli na armaturama UFO diskursa. U tom smislu, od svog začetka na marginama popularne kulture do

problem zašto se to dogodilo. U tom smislu, polureligiozna arheologija i kasniji sistemi verovanja iznedreni na temeljima teorije o drevnim astronautima, iako spekulativni, daju odgovor kako je, ali i zašto je nastao ljudski rod.

²⁸ Ufologija koja podseća na religiju sreće se u UFO religijama i teoriji o drevnim astronautima. Ovakav vid ufologije kombinuje moći dve važne društvene sile. S jedne strane, naučni žargon, kulturni "paket" nauke i kredibilnost koja se tradicionalno pripisuje nauci i intelektualnim nastojanjima, dok s druge, religijsko gorivo pruža okvire za pitanja porekla kosmosa, smrtnosti i ljudske egzistencije.

danas, UFO diskurs je postao moćan subverzivni koktel verovanja i tvrdnji, koji simbolički otelovljuje kolektivne strahove od Drugog (ko god on bio u tekućoj podeli karata), nada se spasenju čiji izvor locira izvan čoveka samog, ističe propuste političkog ustrojstva, ukazuje na manjkavosti nauke i artikuliše strahove od tehnološkog i/ili tehnokratskog i globalnog društva.

Ono što je još važnije, i čime ću se detaljnije pozabaviti u nekom od narednih radova, jeste činjenica da je UFO diskurs – iako nastao na obodima popularne kulture i iako zasnovan na navodno nepostojećem fenomenu – postao veoma moćan i potencijalno opasan sistem verovanja/mišljenja/znanja koji prkosi ustanovljenom znanju, dovodi u pitanje opravdanost načina na koje se ono proizvodi kao "objektivno", "stvarno" ili "postojeće", i legitimnost mehanizama kojima se distribuiraju i cirkulišu kao "istinito". Time je popularna kultura – u doba krize poverenja u zvanične institucije karakteristične za drugu polovinu XX veka, kao i razgradnje ideje nauke kao vrednosno neutralne i objektivne korespondencije sa stvarnošću – pripremila teren na kojem će ufološki pseudonaučni diskurs nastojati da se samokonstruiše kao "nauka naučnija od same nauke", kao "veći prosvetitelj od prosvetitelja" i kao "objektivniji od objektivnih", drugim rečima – kao epistemološki validna, metodološki normirana, institucionalno utemeljena, ulaganja dostojna i etički superiorna naučna disciplina.

Literatura

- Anderson, Pia. 2000. "Ancient Astronauts". U: James R. Lewis (ed.), *UFOs and Popular Culture: An Encyclopedia of Contemporary Myth*, 20–25. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Bartholomew, Robert E. 1991. The Quest for Transcendence: An Ethnography of UFOs in America. *Anthropology of Consciousness* 2: 1–12.
- Beek, Walter E. A. van. 1991. Dogon Restudied: A Field Evaluation of the Work of Marcel Griaule. *Current Anthropology* 33 (2): 139–147.
- Brinkley, Alan. 2009. The Great Depression. *The Tocqueville Review* 30 (2): 105–121.
- Bullard, Thomas E. 1982. *Mysteries in the Eye of the Beholder: UFOs and Their Correlates as a Folkloristic Theme Past and Present*. PhD Diss. Indiana University.
- Carroll, Michael. 1977. Of Atlantis and Ancient Astronauts: A Structural Study of Two Modern Myths. *Journal of Popular Culture* 2 (3): 541–550.
- Clark, Jerome (ed.) 2000. *Extraordinary Encounters: An Encyclopedia of Extraterrestrials and Otherworldly Beings*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Crowe, Michael J. 1997. A History of the Extraterrestrial Life Debate. *Zygon: Journal of Religion and Science* 32 (2): 147–162.
- Ćirković, Milan M. 2009. *Artefakt za svemirsko putovanje*. Smederevo: Heliks.
- Dewan, William J. 2006. A Saucerful of Secret: An Interdisciplinary Analysis of UFO Experiences. *Journal of American Folklore* 119: 184–202.
- Déigh, Linda. 1977. UFOs and How Folklorist Should Look at Them. *Fabula* 18 (3/4): 242–248.

- Dordević, Jelena (ur.) 2008. *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik.
- Drees, Williem B. 2002. 'Playing the God? Yes!' Religion in the Light of Technology. *Zygon: Journal of Religion and Science* 37 (3): 643–654.
- Feder, Kenneth L. 1999. *Frauds, Myths and Mysteries: Science and Pseudoscience in Archaeology*. Mountain View: Mayfield Pub. Co.
- Franklin, Sarah. 1995. Science as Culture, Cultures of Science. *Annual Review of Anthropology* 24: 163–184.
- Gardner, Martin. 1957. *Fads and Fallacies in the Name of Science*. New York: Dover Publications
- Hendershot, Cyndy. 1997. The Atomic Scientist, Science Fiction Films and Paranoia. *Journal of American Culture* 20 (1): 31–41.
- Houtman, Dick & Mascini, Peter. 2002. Why Do Churches Become Empty, while New Age Grows? *Journal of Scientific Study of Religion* 41 (3): 455–473.
- Hynek, Allen J. 1972. *The UFO Experience: A Scientific Inquiry*. Chicago: Henry Regnery Co.
- Kaveney, Roz. 2005. *From Alien to the Matrix: Reading Science Fiction Film*. New York: I. B. Tauris & Company.
- Keel, John A. 1975. Flying Saucer Subculture. *Journal of Popular Culture* 8 (4): 871–896.
- Keely, Brian L. 1999. Of Conspiracy Theories. *The Journal of Philosophy* 96:(1): 109–126.
- Kellner, Douglas. 2003. *Media Spectacle*. London: Routledge.
- Kovač, Senka i Miloš Milenković. 2006. Ponovljene studije u antropologiji. *Antropologija* 2: 89–109.
- Lewis, James R. (ed.) 2000. *UFOs and Popular Culture: An Encyclopedia of Contemporary Myth*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Mann, Katrina. 2004. You're Next! Postwar Hegemony Besieged in Invasion of the Body Snatchers. *Cinema Journal* 44 (1): 49–68.
- McDonald, James. 1969. Science in Default: Twenty-Two Years of Inadequate UFO Investigations. *American Association for the Advancement of Science, 134th Meeting, General Symposium, University of Arizona*. Dostupno na http://dewoody.net/ufo/Science_in_Default.html
- Michaud, Michael A. G. 2006. *Contact with Alien Civilization: Our Hopes and Fears about Encountering Extraterrestrials*. New York: Springer.
- Milenković, Miloš. 2003. *Problem etnografski stvarnog: Polemika o Samoi u krizi etnografskog realizma*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milenković, Miloš. 2010. *Istorija postmoderne antropologije: Intertemporalna heterarhija*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Palmer, Susan J. 2004. *Aliens Adored*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Reece, Gregory L. 2007. *UFO Religion: Inside Flying Saucer Cults and Culture*. New York: I.B.Tauris.
- Reece, Katherine. 2006. "Memoirs of a True Believer". U: *Archaeological Fantasies*, Gareth G. Fagan (ed.), 96–106. London: Routledge.
- Ridpath, Ian. 1978. Investigating the Sirius 'Mystery'. *The Skeptical Inquirer* 3 (1): 56–62.

- Rojcewicz, Peter M. 1987. The 'Men in Black' Experience and Tradition: Analogues with the Traditional Devil Hypothesis. *The Journal of American Folklore* 100 (396):148–160.
- Saliba, John A. 2003. *Understanding New Religious Movements*. Oxford: AltaMira Press.
- Sinani, Danijel. 2010a. NLO religije – počeci i glavni oblici. *Etnoantropološki problemi n.s.* 5 (1): 120–139.
- Sinani, Danijel. 2010b. Tehnologija. Teozofija. Teologija: religijski karakter NLO pokreta. *Etnoantropološki problemi* 5 (3): 118–131.
- Sinani, Danijel. 2010c. Flying but Unidentified! A Brief Introduction to UFO Phenomena. *Antropologija* 10 (1): 9–26.
- Sindelić Svetozar. 1986. Konvegentni realizam i uspeh nauke. *Filozofska istraživanja*, god. 6, 18 (13): 713–728.
- Sindelić, Svetozar. 2009. Stara i nova slika nauke. *Theoria* 52: 5–35.
- Smoodin, Eric. 1988. Watching the Skies: Hollywood, the 1950s and the Soviet Threat. *Journal of American Culture* 11 (2): 35–40.
- Stark, Rodney. 1999. Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion* 60 (3): 249–273.
- Steinmeyer, Jim. 2008. *Charles Fort: The Man Who Invented the Supernatural*. Tarcher.
- Swatos William H Jr. & Christiano, Kelvin J. 1999. Secularization Theory: The Course of the Concept. *Sociology of Religion* 60 (3): 209–228.
- Vallée, Jacques. 1979. *Messengers of Deception: UFO Contacts and Cults*. Brisbane: Daily Grail.
- Vizzini, Bryan E. 2009. Cold War Fears, Cold War Passions: Conservatives and Liberals Square Off in 1950s Science Fiction. *Quarterly Review of Film and Video* 26: 28–39.
- Žikić, Bojan. 2010. Antropološko proučavanje popularne culture. *Etnoantropološki problemi n.s.* 5 (1): 17–39.

Nina Kulenović

Institute of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Ufology: The Origins of a "Science" in Popular Culture

The paper identifies pop-cultural precursors to contemporary ufology, an unusual amalgamation of beliefs, conceptions and ideas, based on ontologically officially inexistent phenomena. The focus of the paper is on the socio-cultural context which enabled the constitution and/or transformation of the contingent semantic matrix which would interpret "strange phenomena in the sky" as alien aircraft. By contextualizing ufology within the framework of popular culture on the shoulders of which it initially stood, I will shed light on the political, ideological and ethical climate in which the initial UFO discourse emerged. The

trail for further ufological research was opened by pointing out that pop-culture – in the age of dwindling trust in official institutions which is symptomatic of the second half of the 20th century, as well as the dismantling of the idea of science as a value-neutral and objective way of looking at reality – had already paved the way for a pseudoscientific/sciencelike discourse like ufology to strive to constitute itself as a "science more scientific than science itself", and as "more objective than the objective". In other words, as a epistemologically valid, methodologically standardized, institutionally grounded, fiscally viable and ethically superior scientific discipline.

Key words: ufology, popular culture, sciencelike discourse, ideas about aliens, anthropology of science, culture and perception

Ufologie: origine d'une "science" dans la culture populaire

Dans cet article sont identifiés les précurseurs pop-culturels de l'ufologie contemporaine, qui est un amalgame singulier de croyances, de représentations et d'idées, fondé ontologiquement sur un phénomène officiellement inexistant. Le contexte socioculturel, ayant permis la constitution et/ou la transformation de la matrice sémantique contingente qui interpréterait "des phénomènes célestes étranges" comme des objets volants extra-terrestres, a été éclairé. Par la contextualisation de l'ufologie dans le cadre de la culture populaire sur les fondations de laquelle elle s'est développée, a été expliqué le climat politique, idéologique et éthique au sein duquel le discours UFO a pris sa naissance. La voie a été tracée à des recherches en ufologie ultérieures, – au temps de la crise de confiance en des institutions officielles caractéristiques de la seconde moitié du XXe siècle et de la décomposition du concept de science comme établissant une correspondance axiologiquement neutre et objective avec la réalité – par la mise en relief du fait que c'est la culture populaire qui a préparé le terrain sur lequel un discours pseudo-scientifique tel que l'ufologie allait tenter de se construire lui-même en tant que "science plus savante que la science elle-même", "plus objective que les objectives", autrement dit – comme discipline scientifique épistémologiquement valide, méthodologiquement normée, institutionnellement fondée, fiscalement avantageuse et éthiquement supérieure.

Mots clés: ufologie, culture populaire, pseudo-science, représentations sur les extra-terrestres, anthropologie de la science, culture et perception

Primljeno / Received: 10. 03. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 03. 04. 2012.